

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: תפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

שרון אברהם, תמר דיניסמן וענת זעירא

בכל שנה מסיימים צעירים רבים בני 18 את שהותם בפנימיות בישראל ומתחילים את חייהם העצמאיים. תקופה זו, המאופיינת בשינויים ובאתגרים לכלל הצעירים, מועדת לקשיים רבים יותר לצעירים שבגרו בפנימיות. המחקר הנוכחי מבקש לזהות גורמים התורמים להצלחה במעבר לחיים עצמאיים ולהשתלבות בחברה כבוגר, וגורמים המעכבים אותה. זהו מחקר תפיסות איכותני, ובמסגרתו נערכו ראיונות פתוחים ומובנים עם 35 צעירים, שסיימו את שהותם בפנימיות חינוכיות 4 עד 6 שנים קודם לכן. המראיינים סווגו לשתי קבוצות: באחת צעירים המצליחים בחייהם הבוגרים, ובשנייה המתקשים בהם. ניתוח הראיונות הניב חמישה מוקדים שלפיהם ניתן להבדיל בין הקבוצות: חוויית השהות בפנימיה, חוויית ההתמודדות עם קשיים לימודיים, תפיסת היציאה מהפנימיה, חוויית השירות הצבאי והיכולת לבקש עזרה. המאמר דן במוקדים אלו ובתרומתם לזיהוי צעירים בפנימיות המועדים לקשיים רבים יותר במעבר לחיים עצמאיים, ועל כן זקוקים לעזרה רבה יותר. בנוסף, מובאות המלצות לפרקטיקה ולפיתוח מדיניות בתחום, וכן הצעותיהם של הצעירים עצמם בנושאים אלו.

מילות מפתח: בוגרי פנימיות, המעבר לבגרות, השמה חוץ-ביתית, בגרות בהתהוות

מבוא

בעשור האחרון התפתח מאוד גוף הידע העוסק בתהליכים ההתפתחותיים של צעירים בשנות העשרים לחייהם. ארנט (Arnett, 2000) הצביע על תקופת חיים זו כשלב התפתחותי מובחן, שבו צעירים ממשיכים לגבש את זהותם העצמית ולבחור את דרכם בתחומי חיים שונים. בחברה המערבית המתועשת צעירים בשנות העשרים לחייהם ממשיכים להישען על משפחתם. במקרים רבים הם נשארים לגור בבית הוריהם וזוכים לתמיכה כלכלית, משלימים לימודים גבוהים, ובוחרים את כישוריהם בתחום היחסים הבין-אישיים והאינטימיים. צעירים שאין להם תמיכה ממשפחתם, מפני שגדלו

במסגרות חוץ-ביתיות, נאלצים להתמודד עם תהליכי המעבר לחיים עצמאיים בכוחות עצמם (Arnett, 2007). מחקרים המתארים את המעבר לבגרות של צעירים בוגרי השמות משרטטים בדרך כלל תמונת מצב עגומה. נראה שצעירים אלה ניצבים בפני אתגר התפתחותי זה עם משאבים מועטים, עם תמיכה מצומצמת ובגיל צעיר יותר משל בעלי עורף משפחתי (Stein & Munro, 2008). כלומר, בוגרי השמות החוץ-ביתיות נדרשים להתחיל את חייהם כבוגרים עצמאיים מהר יותר מאשר צעירים באוכלוסייה הכללית.

בישראל יש מדי שנה כמה אלפי צעירים המגיעים לגיל הבגרות החוקית במסגרות חוץ-ביתיות (זלכה ושומן, 2003). צעירים אלה גדלו במשפחות אומנה או באחת המסגרות הפנימייתיות המיועדות לצעירים שמשפחתם הביולוגית לא יכולה להעניק להם תנאים הולמים לגדילה ולהתפתחות. עם הגיעם לגיל 18 מסתיימת אחריות המדינה למילוי צרכיהם, ובהעדר תמיכה משפחתית הם נדרשים להסתדר בכוחות עצמם. חלקם ישרדו את המעבר ויצליחו למצוא לעצמם מקום מגורים קבוע, ימשיכו לרכוש השכלה גבוהה, יתפרנסו מעבודה מספקת, ויפתחו מערכות משמעותיות של יחסים בין-אישיים (Stein, 2006). אולם אחרים יתקשו בכל אלה והם עלולים להידרדר לשולי החברה.

במסגרת הניסיונות ללמוד את המנגנונים התורמים להתמודדות מוצלחת עם המעבר לבגרות אצל מי שגדלו במסגרות חוץ-ביתיות, מבקש המחקר לבחון את תפיסות בוגרי המסגרות לגבי חוויית המעבר מן הפנימייה לחיים עצמאיים כאנשים בוגרים. לבחינה זו חשיבות רבה מההיבט התיאורטי, להבנת הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים אותה במעבר לחיים העצמאיים ובהשתלבות בחברה כבוגר. בנוסף היא משתלבת במחקרים קודמים המהווים תשתית אמפירית למדיניות של פיתוח שירותים ייעודיים לאוכלוסייה זו (ראו לדוגמה: בנבנישתי וזעירא, 2008; זעירא ובנבנישתי, 2008).

סקירת ספרות

המעבר לבגרות בקרב בוגרי השמות חוץ-ביתיות: אתגרים ותמונת מצב מהעולם ומישראל

בעשורים האחרונים עברה הכלכלה במדינות המתועשות שינוי מבני, מייצור לטכנולוגיה. תהליך זה גרם לירידה בביקוש עובדים שאינם משכילים, ולעלייה בשיעור הצעירים הממשיכים לרכוש השכלה גבוהה. תופעה זו באה לידי ביטוי

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: תפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

בשהות ארוכה יותר של הצעירים בבית ההורים, מעברים לסירוגין בין דיור עצמאי לדיור בחיק המשפחה, תלות כלכלית נמשכת בהורים, דחיית גיל הנישואין ואי יציבות במקום העבודה (Bradley & Devadason, 2008; Dey & Morris, 1999). שינויים אלו מתרחשים גם בישראל. כך לדוגמה, גיל הנישואין הממוצע לרווקים יהודים בשנת 2006 היה 27.7 לגברים ו-25.5 לנשים, לעומת 24.1 לגברים ו-21.4 לנשים בשנת 1970 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2008); בשנים 1990–2007 חל גידול של כ-100% במספר הסטודנטים הלומדים במכללות ובאוניברסיטאות (הוועדה לתכנון ולתקצוב, 2008). כל אלו הביאו חוקרים והוגי דעות לזהות את תקופת החיים הזו כשלב התפתחותי חדש.

את אחד ההסברים התיאורטיים המקובלים כיום לתופעה זו נתן ארנט (Arnett, 2000). הוא מכנה שלב זה "בגרות בהתהוות" (emerging adulthood), ומזהה את המשימה ההתפתחותית העיקרית בשלב חיים זה כגיבוש הזהות של הצעיר. לתקופה זו, הנמשכת מגיל ההתבגרות המאוחרת ועד שלהי שנות העשרים, יש היום מאפיינים שונים מאשר בעבר (Arnett, 2003). בתקופה זו החברה אינה מצפה מהצעיר לבגרות רגשית מלאה, לאחריות, לקבלת החלטות משמעותיות או לכניסה לתפקידים חברתיים, והצעירים יכולים לבדוק את מגוון האפשרויות בתחומים כגון יחסים בין-אישיים, עבודה, דיור ותחומי עניין אישיים. כמו כן, צעירים רבים בגילים אלו ממשיכים להיות סמוכים על שולחן הוריהם, להתגורר בבית או להמשיך לקבל מהם סיוע כלכלי (Arnett, 2000).

ארנט (Arnett, 2007) טוען כי צעירים בוגרי השמות חוץ-ביתיות מהווים קבוצה ייחודית. אמנם הם חווים את תקופת הבגרות בהתהוות כמו בני גילם, אך בצורה שונה המלווה בקשיים רבים יותר. המעבר לבגרות, שהוא שלב מאתגר לכל צעיר, קשה יותר לצעירים בוגרי השמה, מפני שיש בו שינויים רבים בתקופת זמן קצרה (Stein, 2005). שינויים אלו כוללים שינוי במעמדם החוקי, כיוון שהם יוצאים מהאחריות של רשויות הרווחה; כמו כן, הסוכנויות שטיפלו בהם מפסיקות לקבל תמיכה כספית עבור הטיפול, ולכן אין ציפיה שתמשכנה לעזור להם. במצב זה הצעירים נדרשים לעזוב את המסגרת החוץ-ביתית ולקבל אחריות על חייהם בתחומים רבים כמו מגורים והימיון להם (Cashmore & Paxman, 2007). זאת ועוד, במקרים רבים נאלצים צעירים אלו להתמודד עם האתגרים לבדם, מפני שרבים מהם אינם יכולים לפנות להוריהם ולבני משפחה אחרים לקבלת עזרה רגשית וכספית, כשם שעושים בני גילם (Courtney & Dworsky, 2006).

בעשורים האחרונים החלו חוקרים לשים לב למצבם של צעירים בוגרי השמה. אמנם הידע בתחום זה מצומצם יחסית, אך מחקרים שנערכו בתקופות שונות ובמדינות שונות מציגים תמונה עגומה בתחומי חיים עיקריים של בוגרי

השמה (Hines, Merdinger, & Wyatt, 2005) לעומת בני גילם באוכלוסייה הכללית (Cook, 1994; Courtney & Dworsky, 2006). כך, למשל, צעירים אלו מועדים לדרות רחוב (Reilly, 2003), להשכלה נמוכה (Pecora, Kessler, et al., 2005), לשיעורי אבטלה גבוהים (Daining & DePanfilis, 2007), לניתוק חברתי (Cashmore & Paxman, 1996), למחסור כספי (Barth, 1990) ולקשר רופף עם הוריהם (Courtney, 2001). יש לשים לב כי בישראל לתקופת מעבר זו ממד ייחודי, שכן בתקופה זו רוב הצעירים מתגייסים לשירות צבאי המציב בפניהם אתגרים, אחריות וקשיים רבים (מייזלס, 2002), על כן חשוב לבדוק את מצבם של צעירים בוגרי השמות חוץ-ביתיות בישראל.

מחקרים מועטים בדקו את מצבם של בוגרי השמות בישראל, והתמונה העולה מהם מורכבת. המחקר המקיף ביותר בתחום זה נערך על מדגם מייצג של 500 בוגרי פנימיות חינוכיות, 4–6 שנים לאחר סיום הפנימייה (זעירא ובנבנישתי, 2008; Zeira, 2009). נמצא שרוב הצעירים לא חוו את תקופת המעבר כקשה ורובם השתלבו היטב בחברה מבחינת שירות צבאי, השכלה ועבודה. עם זאת כ-10% מהצעירים חוו העדר מקום מגורים קבוע ומחסור כספי גדול. מחקר אחר בדק את מצבם של 109 בוגרי משפחתונים של אור שלום, שהיו בעת המחקר בני 23 (Schiff & Benbenishty, 2006). החוקרים מצאו כי רמת ההשכלה של הצעירים נמוכה, וכך גם יכולת ההשתכרות שלהם. בנוסף, 42% מהם הועסקו רק שלושה חודשים או לא הועסקו כלל ב-12 החודשים שקדמו לריאיון, ויותר ממחציתם שירתו שירות צבאי מלא או חלקי. תקופת המעבר מהמשפחתון הייתה קשה או מאוד קשה, ולכחמישית לא היה למי לפנות בתקופה זו. הם דיווחו על קשיים הנובעים מהפרידה מהורי המשפחתון ועובדי ומהמסגרת עצמה (Schiff, 2006). במחקר שערכו שיף וקושר (2005), על מדגם של 160 בוגרי פנימיית "בית אפל", כי רוב (80%) הצעירים התגייסו לצבא, אך מצבם של הבוגרים היה רחוק מלהיות טוב בתחומי חיים עיקריים. רמת ההשכלה של הבוגרים נמצאה נמוכה יחסית, רק ל-10% היתה בגרות מלאה ורק ל-5% השכלה אקדמאית. הכנסתם של רוב הבוגרים היתה נמוכה מהממוצע הארצי ו-22.5% מהבוגרים דיווחו כי הסתבכו עם החוק לפחות פעם אחת.

כדי להבין את התמונה המורכבת העולה מהמחקרים הללו יש לפנות לצעירים עצמם, ולבחון את תפיסותיהם וחוויותיהם, וכך נעשה במחקר הנוכחי. מחקרים מסוג זה נערכו במדינות שונות באירופה ובארצות-הברית (ראו לדוגמה: Mulkerns & Owen, 2008; Samuels & Pryce, 2008; Scannapieco, Connell-Carrick, & Painter, 2007), ובהם מתארים הצעירים את חוויותיהם מההשמה ואחריה, קשריהם עם משפחותיהם ועם צוות ההשמה החוץ-ביתית, סוגי העזרה העומדים לרשותם ורשת התמיכה החברתית שלהם.

צעירים בוגרי השמות חוץ-ביתיות: הבחנה בין קבוצות

מחקרים מעטים בעולם בדקו כיצד ניתן להבחין בין צעירים שתפקודם בבגרות טוב ובין צעירים שחווים קשיים, ומעט מאוד ידוע על הגורמים המבדילים ביניהם (Keller, Cusick, & Courtney, 2007). בין הגורמים התורמים למעבר מוצלח לחיים עצמאיים בבגרות אפשר למנות את יציבות ההשמה, שבאה לידי ביטוי במספר קטן של מעברים בין מסגרות חוץ-ביתיות (ראו לדוגמה: Cashmore & Paxman, 1996; Pecora, Williams et al., 2003); חוויה חיובית בבית הספר והישגים לימודיים טובים (ראו לדוגמה: Weiner & Kupermintz, 2001); קשר עם ההורים הביולוגיים (ראו לדוגמה: Schiff, 2006) או עם חונך-בוגר (מנטור) (Munson & McMillen, 2006); וניסיון תעסוקתי בגיל ההתבגרות (Pecora et al., 2003).

קבוצה נוספת של מחקרים, שבוצעו בגישות איכותניות, התמקדה בצעירים בוגרי השמות שהשתלבו בצורה טובה בחברה הבוגרת. מחקרן של הינס ואחרים (Hines et al., 2005) בחן את הגורמים המאפיינים 14 בוגרי אומנה שלומדים במוסדות להשכלה גבוהה. החוקרות זיהו כי צעירים אלו מאופיינים ביכולת להגן על עצמם, הבאה לידי ביטוי, לדוגמה, בהחלטה לצאת מהבית המתעלל; אסרטיביות בקבלת החלטות הנוגעות לחייהם במהלך ההשמה החוץ-ביתית; עצמאות המשולבת עם יכולת לקבל עזרה מאחרים; גמישות בסיטואציות שונות; והעובדה שצעירים אלו מונעים על ידי מטרה שהציבו לעצמם. בנוסף, לצעירים אלו יש רשת תמיכה חברתית מחברים, ממשפחה מאמצת או ממשפחה ביולוגית, בית הספר היווה עבורם מקור של תמיכה, והם רואים בחוויה החוץ-ביתית נקודת מפנה בחייהם. באותה שיטת מחקר בחנו מרטין וג'קסון (Martin & Jackson, 2002) את המאפיינים של 38 צעירים בעת לימודיהם באוניברסיטה לאחר ששהו תקופה משמעותית בחייהם בהשמה חוץ-ביתית. הם זיהו שהגורם העיקרי להשתלבות מוצלחת היה קשר קרוב עם מבוגר תומך שגרם להם להרגיש בעלי ערך, או בשפתם, קיומו של "מלאך שומר". בנוסף, הצעירים דיווחו על רצונם העז להיות כמו צעירים אחרים בני גילם. הם תיארו מניעים להצלחה שכללו השגת עמדה טובה יותר בחיים משל הוריהם ורצון לעשות את הוריהם גאים. הצעירים הדגישו את החשיבות הרבה של קיומם של מבוגרים תומכים ומעודדים.

סטיין (Stein, 2006) מציע מודל שלפיו ניתן לסווג את בוגרי השמות החוץ-ביתיות לשלוש קבוצות עיקריות. לטענתו, שלושה מאפייני חוסן עיקריים מבדילים בין חברי הקבוצות: מאפייני הצעיר עצמו (כגון אינטליגנציה, חוש הומור ומודעות עצמית); יחסיו עם בני המשפחה (כגון יחסים טובים עם הורה אחד לפחות ותפקיד משמעותי בטיפול בבן משפחה); וסביבתו החברתית (כגון פעילות התנדבותית ויחסים משמעותיים עם חונך-בוגר).

חברי הקבוצה הראשונה, "הממשיכים קדימה" ("the moving on"), חוו יציבות והמשכיות בחייהם ובשהותם בהשמה, והם מאופיינים לפחות באחד ממרכיבי החוסן. צעירים בקבוצה זו תפסו את העצמאות שמעניקה ההשמה כאתגר וכדרך לפיתוח ביטחונם העצמי, ולאחר היציאה מהמסגרת התחזק כושר ההסתגלות שלהם בעקבות חוויות הצלחה שחוו. נוסף לכך הם גם ידעו להשתמש בתבונה בעזרה שהוצעה להם.

חברי הקבוצה השנייה, "השורדים" ("the survivors"), חוו חוסר יציבות ושינויים בעת שהותם בהשמות. לאחר היציאה, סביר להניח כי הם יחוו קשיים בהתמודדות עם החיים העצמאיים, אבל כוחותיהם הפנימיים בשילוב עם התמיכה מגורמים חיצוניים, הם שסייעו להם להתגבר על הקשיים ולהשתלב בחברה כבוגרים "נורמטיביים". הקבוצה האחרונה, "הקורבנות" ("the victims"), היא הקבוצה הפגיעה ביותר. מדובר בצעירים שחוו חוויות קשות ביותר בחיק משפחותיהם, וההשמה החוץ-ביתית לא יכלה לעזור להם להתגבר על הצלקות שנותרו. כבוגרים, סביר להניח כי יסבלו מאבטלה, מדרות רחוב, מקושי רב בהסתגלות למערכות, מבידוד ומבעיות נפשיות. תמיכה, לאחר יציאתם, לא תוכל לעזור להם להתגבר על מצבם ועל נקודת הפתיחה הנמוכה שלהם בתחילת חייהם כבוגרים.

מחקרים מאוחרים הראו באופן אמפירי כי מודל חלוקה זה אכן מתקיים בקרב צעירים בוגרי השמות, וכי לכל קבוצה שבמודל מסלול חיים שונה לאחר עזיבת ההשמה. יש צעירים שהסתגלו היטב לחיים עצמאיים, יש צעירים המתקשים בכך מאוד, ויש צעירים הממשיכים לתפקד ועם זאת מתמודדים עם קשיים מרובים (ראו לדוגמה: Courtney, Hook, & Lee, 2010; Keller et al., 2007).

המחקר

מטרת המחקר

המטרה הכללית של המחקר הייתה לבחון את תפיסת החוויה של בוגרי השמות חוץ-ביתיות לגבי תקופת השהות בפנימייה והיציאה ממנה, כפי שהיא משתקפת בעיניהם בבגרותם. המחקר התמקד בזיהוי גורמים תורמים להצלחה לעומת גורמים מעכבים הצלחה במעבר לחיים העצמאיים ובהשתלבות בחברה כבוגר.

שיטת המחקר

המחקר הנוכחי התבצע כהמשך למחקרם של זעירא ובנבנישתי (2008) וזעירא (Zeira, 2009), שנערך בקרב מדגם מייצג של 500 בוגרי פנימיות חינוכיות. שני

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: תפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

המחקרים יחד מהווים יחדיו דגם של מחקר במתודולוגיה מעורבת (mix methods) המשלבת שיטות כמותיות ואיכותניות. בשלב הראשון, הכמותי, התבצע סקר מקיף, שממצאיו הצביעו על צורך להעמיק ולהרחיב את ההבנה לגבי החוויה של הצעירים. המחקר הנוכחי, שהיה השלב השני, נעשה במתודולוגיה איכותנית, והתבסס על תת-מדגם מתוך המדגם הרחב. באופן זה משמש החלק האיכותני להעמקה ולהעשרה של הידע שנאסף בחלק הכמותי, תוך התמקדות במספר מקרים מצומצם יותר (Creswell, Plano-Clark, Gutmann, & Hanson, 2003; Padgett, 2008).

המחקר הנוכחי התבצע על פי עקרונות הגישה האיכותנית-תפיסתית (שקדי, 2003), שלפיהם בודקים תופעות באמצעות תיאורי ההתנסות של יחידים שחוו את התופעה הנבדקת. חשיבות הגישה נעוצה בלימוד התופעה מנקודת מבטם של הנחקרים עצמם. גישה זו נבחרה למחקר הנוכחי כדי להבין את חוויית היציאה מהפנימייה לחיים עצמאיים כפי שחוו אותה הבוגרים עצמם, וכדי להבין את מורכבות החוויה ופניה השונות. בנוסף, בשל מיעוט התיאוריות והמחקר האמפירי בתחום זה, הגישה האיכותנית מתאימה יותר לחשוף היבטים חדשים וייחודיים לגבי חוויית שלב "הבגרות בהתהוות" בכלל ולגבי אוכלוסיית בוגרי השמות חוץ-ביתיות בפרט.

אוכלוסיית המחקר

מתוך 500 הצעירים בוגרי פנימיות חינוכיות שרואיינו בסקר הראשון (זעירא ובנבנישתי, 2008) נבחרו באופן מכוון 10% לצורך המחקר הנוכחי, כדי לכלול מגוון מאפיינים גדול ככל האפשר של אנשים צעירים. היו כמה קריטריונים בבניית המדגם: לימודים, שירות צבאי, פעילות של התנדבות בקהילה, והתפיסה של הצעירים את הפנימייה כמקנה כלים להסתגלות בעתיד. דגימה מכוונת כזו מקובלת במחקרים איכותניים על מנת להבטיח מגוון של מראיינים על פי מטרת המחקר (ראו לדוגמה: סטריאר, 2007; רואר-סטריאר וסטריאר, 2006). הקשר עם משתתפי המחקר התאפשר הודות להסכמה להשתתף במחקרים עתידיים שנתנו הבוגרים בעת המחקר הראשוני. חשוב לציין, שלמרות ההסכמה והמידע לגבי דרכי יצירת הקשר עם הצעירים, היה קשה לאתר ולגייס את חלקם למחקר. למרות מאמצים רבים, החוקרות לא הצליחו לאתר 14 בוגרים. בוגר אחד סירב להשתתף. בתום הריאיון, ומבלי שהיו מודעים לכך קודם, קיבלו המשתתפים תלוש שי לקניית מוצרים. המחקר התבצע לאחר אישור ועדת האתיקה האוניברסיטאית.

בסך הכול רואיינו 35 בוגרים של פנימיות חינוכיות שחלפו 4–6 שנים מאז עזבו את הפנימייה, מתוכם 20 גברים. הגיל הממוצע היה 26.6 (סטיית תקן 1.05). המראיינים הצעיר ביותר היה בן 25 והמבוגר ביותר בן 29. ארץ המוצא המרואיינת נקבעה לפי ארץ המוצא של ההורים. אלה נחלקו לשלוש קבוצות עיקריות: מיעוטם (20%) היו

ילידי ישראל, 28.5% היו ילידי ברית-המועצות לשעבר ו-40% היו ילידי אתיופיה. המרואיינים שהו בפנימייה 1–6 שנים, והממוצע היה 2.97 (סטיית תקן 1.22).

כלי המחקר

איסוף הנתונים התבצע באמצעות ראיונות פתוחים מובנים למחצה (Creswell, 2007). מרביתם נערכו פנים אל פנים בבית המרואיין או במקום ניטרלי הסמוך למקום מגוריו, ומקצתם נערכו בטלפון. הראיונות ארכו כשעה, ולא הוקלטו בשל מגבלות תקציביות. המראיינת כתבה את תשובות המרואיין תוך כדי הריאיון. המראיינת הייתה מודעת להטיות האפשריות המתוארות בספרות בשל השימוש בכתיבה בעת הראיונות (Weiss, 1994). היא הקפידה לרשום את הדברים כפי שניסחו המרואיינים, וביקשה מהם להאט את דיבורם או להמתין עד שתרשום, והדבר לא פגם בשטף הריאיון. הריאיון נפתח בהקדמה כללית למרואיינים "לספר בפירוט על החוויה שלהם בפנימייה, במעבר לחיים עצמאיים ומה שקרה להם מאז שסיימו". בריאיון היו ארבעה חלקים עיקריים: בחלק הראשון התבקשו הצעירים לתאר "את מה שעבר עליהם" בפנימייה. בחלק השני התבקשו המרואיינים לתאר את חוויותיהם ותחושותיהם בתקופה "מיד אחרי שעזבת את הפנימייה". בחלק השלישי הם התבקשו להתייחס לחוויותיהם לאחר סיום הפנימייה ועד היום בתחומים של מגורים, עבודה, מצב כלכלי, שירות צבאי/לאומי, לימודים, בריאות ויחסים בין-אישיים. בכל אחד מהתחומים הללו היו למראיינת שאלות מנוסחות מראש, ואותן היא שאלה רק כאשר הצעיר לא התייחס אליהן. השאלות התייחסו להיסטוריה של הצעיר בכל תחום (לדוגמה: "ספר לי בבקשה על השירות הצבאי שלך"), לקשיים בכל תחום (לדוגמה: "האם היה מצב שבו רצית לעבוד ולא מצאת עבודה?"; "האם היו דברים שהקשו עליך למצוא עבודה?"), ולבקשת עזרה בתחום (לדוגמה: "האם קיבלת או שאתה מקבל עזרה ממישהו בנושא של לימודים? איזו עזרה קיבלת? ממי? מה עזר לך?"). לבסוף התבקשו המרואיינים לתת המלצות "מתוך הניסיון שלהם" לגבי דרכים שבהן ניתן לסייע לצעירים הנמצאים היום בפנימיות במעבר לחיים עצמאיים.

ניתוח הראיונות

אחרי קריאה חוזרת ונשנית של הראיונות המלאים מונו משתתפי המחקר לשתי קבוצות. בקבוצה אחת היו בוגרים שמתוך סיפורם בריאיון עלו מאפיינים של "הצלחה" בהשתלבות בחיים העצמאיים. לדוגמה, הם רכשו השכלה גבוהה, נישאו והקימו משפחה ויש להם מקום עבודה מסודר. בקבוצה השנייה היו בוגרים שיש להם מאפיינים של קשיים בהשתלבות בחיים העצמאיים. לדוגמה, היו להם בעיות בשירות

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: תפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

הצבאי, עודם חווים קשיים במציאת מקום מגורים קבוע או שאין להם מקורות הכנסה קבועים. לצורך נוחיות הניתוח קראנו לקבוצה הראשונה "המצליחים" ולקבוצה השנייה קראנו "המתקשים".

במחקר איכותני, ניתוח הנתונים הוא תהליך של סידור המידע שנאסף, הבנייתו וארגונו מחדש בתהליך של "קטגוריזציה" (שקדי, 2003). לפיכך נערך ניתוח התוכן של הראיונות בשלבים. בשלב הראשון מוינו הנתונים לקטגוריות שנקבעו מראש, על פי שאלות שהנחו את הריאיון. לדוגמה: חוויית השהות בפנימייה, חוויית השירות הצבאי/הלאומי, מצבי קושי ודרכי התמודדות בתחומי חיים שונים, ועוד. בשלב השני נערך תהליך של זיהוי יחידות מידע משמעותיות בתוך כל קטגוריה. בשלב השלישי קובצו היחידות המשמעותיות לתמות מרכזיות. לצורך זה פותחו דפי קידוד שבהם נכללו מובאות מדברי המרואיינים על פי תמות וקטגוריות שהוגדרו. בשלב האחרון, לאחר הקידוד, נבדקה התפלגות השכיחויות של הקטגוריות השונות שזוהו. כדי להגביר את אמינות ניתוח נתוני המחקר, איתרו החוקרת וסטודנטית נוספת בנפרד את הקטגוריות וחישבו את התפלגותם. לאחר מכן השוו החוקרות את התוצאות שהתקבלו. היו שני מקרים של הבדלים ביניהן. במקרים אלה התקיים דיון עד שהושגה הסכמה מלאה.

הממצאים

ממצאי המחקר יוצגו באמצעות חמישה מוקדים עיקריים שבהם ניכר הבדל בין קבוצת "המצליחים" לקבוצת "המתקשים" בהשתלבות בחיים העצמאיים: (א) חוויית השהות בפנימייה; (ב) השכלה כמנוף להצלחה; (ג) היציאה מהפנימייה; (ד) השירות הצבאי/הלאומי; (ה) היכולת לבקש עזרה.

א. חוויית השהות בפנימייה: הפנימייה כמקדמת את תלמידיה וכמכילה אותם לחיים עצמאיים

מתיאור חוויית השהות בפנימייה בקבוצת "המצליחים" עולה כי הם רואים בתקופה זו חוויה חיובית ובונה. סיפר אחד הבוגרים:

הפנימייה הייתה חוויה טובה. הם נתנו לי ביטחון להיות מי שאני, להאמין בעצמי, כי הם האמינו בי. ("מצליחים" 2601)

בנוסף לתחושות חיוביות אלו אמרו רבים מחברי קבוצה זו כי הפנימייה הכינה אותם לקראת היציאה לחיים עצמאיים. הצעירים ציינו תחומי חיים שונים שבהם חשו

כי הפנימייה הכינה אותם ליציאה, כגון: עצמאות, ביטחון עצמי ובגרות, מיומנויות חברתיות, הכנה לשירות ומיומנויות למידה. הבוגרים מספרים:

בפנימייה אני למדתי למה אני מסוגלת, לא להתייאש מהר, קיבלתי משמעת עצמית ובניתי אופי חזק יותר. ("מצליחים" 2709)

לימדו אותי שכל אחד צריך לדעת מה הוא שווה. הם עזרו לי לפתח את הביטחון העצמי והערך העצמי שלי כי הם האמינו בי. ("מצליחים" 2605)

בוגרת נוספת מתארת:

לא סתם הגעתי ללימודים אקדמיים בלי מכינה. באתי לפנימייה עם רצון ללמוד והם עזרו לי בכל מה שיכלו. הם עזרו לי להגיע לבגרות טובה והצלחתי לעשות את זה. אני מורידה בפניהם את הכובע... גם השקעתי שם בלימודים ובזכות זה אני היום אקדמאית. ("מצליחים" 2605)

לעומתם, חלק מקבוצת "המתקשים" מתארים את תקופת שהותם בפנימייה כתקופה לא טובה. הם מספרים:

התקופה בפנימייה הייתה חוויה מאוד גרועה. שום דבר לא היה טוב. זה פגע בי בעיקר בלימודים. אם לא הייתי שם – הייתי לומד. ("מתקשים" 1108)

רוב הבוגרים המשתייכים לקבוצת "המתקשים" ציינו כי חשו שהפנימייה לא הכינה אותם ליציאה לחיים העצמאיים כלל ולשירות הצבאי בפרט:

לא הכינו. ממש לא. בכלום. לא לימדו אותי מה זה צבא, ובלמודים – הם אפילו פגעו. הם לא דיברו איתנו על הצבא, החיים, הלימודים. רק כמו שוטרים – זה מה שהיה מעניין אותם. ואני לא הייתי עבריינית בכלל... הם לא הכינו אותנו לחיים – הם הראו לנו רק דרך אחת של המדריכים והמנהלים. הם ניגשים לתלמיד כמו אויב, כמו שוטר. הם לא חושבים שיש פה ילד קטן שצריך הכנה לחיים... אני הייתי איתם במלחמה כל הזמן. ("מתקשים" 1108)

אחרים אמרו כי רמת הלימודים הנמוכה בפנימייה לא קידמה אותם ולא אפשרה להם לממש את הפוטנציאל הלימודי שלהם:

...פנימייה זה מקום שמיועד לאתיופים והרמה שם נמוכה. פעם, אחד המורים אמר לי שלוקחים לשם אנשים חלשים וזה היה לי הלם. אני לא רואה את עצמי חלש והרמה שם נמוכה. הרמה שם לא טובה... כשהלכנו ל"ב ושאלו אותנו שאלות ואף אחד לא ידע – הייתה בורות. ("מתקשים" 3515)

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: הפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

ב. השכלה כמנוף להצלחה: התמודדות עם קשיים בלימודים

גורם נוסף שמבחין בין שתי הקבוצות הוא חוויית הלימודים בפנימייה, התמודדות עם קשיים בלימודים וסיום הפנימייה עם תעודת הבגרות. הצעירים משתי הקבוצות מתארים קשיים בלימודים הנובעים מלקויות למידה וקשיי שפה, אך האופן שבו חוו את ההתמודדות עם הלימודים שונה מקבוצה לקבוצה, במיוחד על רקע הקשיים הנוספים שהוזכרו. רוב הבוגרים מקבוצת "המצליחים" חוו את הלימודים בפנימייה כמקדמים ואת חברי הצוות כתורמים להתקדמותם, והם אכן סיימו את הפנימייה עם תעודת בגרות מלאה. רוב הצעירים מקבוצת "המתקשים" חוו את הלימודים בפנימייה כחוויה קשה, שלא הצליחו להתמודד איתה כראוי, והם סיימו את בית הספר עם תעודת בגרות חלקית או מקצועית בלבד.

צעירים בקבוצת "המצליחים" מספרים כי חווייתם המרכזית בתחום הלימודים היא היכולת להתגבר על הקשיים בלימודים בעזרת הסיוע ושיעורי העזר שניתנו להם בפנימייה, אשר עזרו להם לסיים את הפנימייה עם תעודת בגרות. חוויה זו עבורם היא חוויית הצלחה וגם בסיס הכרחי להמשך ההתקדמות בחייהם האקדמיים.

התקופה של כפר הנוער עזרה לי מאוד בלימודים בעיקר מבחינת השפה העברית. הם עזרו לי מאוד כעולה חדשה. לדוגמה: המורה להיסטוריה היה מכריח אותי ואת חברה שלי להיפגש איתו, הוא היה מסביר לנו מילה במילה את החומר ובזכותו קיבלתי 90 בהיסטוריה. רק בזכותו! חוץ מזה היו לנו סטודנטים שעזרו לנו בשיעורים פרטיים, וזה מאוד מאוד עזר... אני לומדת כרגע תואר ראשון נוסף במדעי המחשב ויכול להיות שאני אמשיך לתואר שני, כנראה גם במדעי המחשב. ("מצליחים" 3611)

חלק מהבוגרים בקבוצת "המצליחים" למדו בפנימייה גם לתעודת מקצוע שסייעה להם למצוא מקום תעסוקה. כמו כן, רובם המשיכו לרכוש השכלה אקדמית.

בפנימייה למדתי שיט והיום אני עובדת בזה. הפנימייה והלימודים הקנו לי יכולות שלאנשים אחרים אין. יש לי ניסיון כבוגרת בית הספר שלאנשים אחרים אין — ולכן יש לי עדיפות. ("מצליחים" 2407)

למדתי בפנימייה הנדסאי חשמל ובצבא למדתי מכשור. כיום אני משתמש במה שלמדתי גם בפנימייה וגם בצבא. ("מצליחים" 923)

מנגד, רוב הבוגרים מקבוצת "המתקשים" סיימו את הפנימייה עם תעודת בגרות חלקית או מקצועית בלבד. נראה כי הם נוטים להאשים גורמים חיצוניים (כמו נסיבות חייהם או הפנימייה) בחוסר הצלחה זה. בנוסף, מדבריהם אפשר להבין כי חסרון תעודת הבגרות הוא מכשול בהמשך התקדמותם בחיים.

לא הייתי זכאית לתעודת בגרות בגלל מתמטיקה... בפנימייה הביאו מורים שבקושי יודעים עברית, נגיד המורה למתמטיקה – היא בקושי דיברה עברית ובגלל זה לא הבנתי כלום ולא ניגשתי לבגרות ואין לי היום תעודת בגרות... ("מתקשים" 2018)

חסר לי היסטוריה ומתמטיקה... היה לי קשה במקצועות האלה. עצם זה שעשיתי את יתר המקצועות – זה הישג טוב בשבילי... מאז שסיימתי את כפר הנוער אני עובדת בבנק במחלקת שירות בלי שום הכשרה... ברור שהייתי רוצה ללמוד לתואר ראשון במשהו להתקדם גם במשכורת. אבל זה לא יקרה. בעיקר בגלל שאני אם חד-הורית, זה לא קל להיות חד-הורית. אפילו קורס של חודש לא היה קל... ("מתקשים" 1903)

אני מרגיש שכפר הנוער פגע בי בתחום הזה של הלימודים... הייתי ילד שלא לומד ועושה שטויות ובקושי עשיתי בגרויות, ועכשיו אין לי בגרות, וזה ייקח לי הרבה זמן ומאמץ להשלים את זה... לא הקפידו בכפר על הלימודים וזה הפריע בהמשך כי אי אפשר להתקדם בחיים בלי לימודים... ובגלל שלא למדתי אז – זה פגע בי בהמשך החיים והיום אני לא לומד. ("מתקשים" 818)

ג. חוויית היציאה מהפנימייה: הסתגלות או משבר

הבוגרים מקבוצת "המצליחים" מתארים חוויה של מעבר קל וחיובי מהפנימייה לחיים העצמאיים. צעירים אלו הסבירו כי תקופת המעבר לא הייתה משברית עבורם. הצעירים מתארים סיבות מגוונות לכך. סיבה אחת היא המשך הקשר עם החברים מהפנימייה:

היו לי בפנימייה חברים מהבית אז חזרנו יחד הביתה, אז המעבר היה בסדר גמור... כי הדבר הכי קשה בלעזוב את הפנימייה זה הפרידה מהחברים, ובגלל שנשארת איתם בקשר קרוב אז זה לא הפריע לי ("מצליחים" 3421)

סיבה נוספת היא ביטחון עצמי ביכולותיהם, ומיומנויות של עצמאות שרכשו בפנימייה:

היציאה הייתה קלה בגלל שבפנימייה לומדים להיות מחוץ לבית ולהיות עצמאיים ולומדים להסתדר בחוץ – בגלל זה המעבר היה קל. ("מצליחים" 110)

לעומת זאת, רוב הבוגרים מקבוצת "המתקשים" מתארים את התקופה הזו כתקופה משברית וכחוויה של שינוי משמעותי בחיים המלוות בתחושת מחויבות פתאומית.

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: תפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

הפנימייה הייתה חסרה מבחינה של כלכלה ומגורים. אין מי שיכבס, אין מי שיכין אוכל, אין מי שידאג להכול. ("מתקשים" 824)

זה היה ממש שינוי בכל תחומי החיים – חברים, עבודה, לחזור לבית – הכול יחד, זה היה מאוד קשה. ("מתקשים" 2818)

חלק חשוב בתקופת המעבר מן הפנימייה הוא החזרה לבית ההורים. לאחר שנים שבהן התגוררו רוב ימות השנה בפנימייה, וחזרו הביתה בסופי שבוע אחת לשבועיים או בחגים, נדרשים הצעירים לחזור ולהתגורר עם הוריהם. רוב הצעירים מקבוצת "המצליחים" סיפרו כי שבו להתגורר בבית ההורים ללא קושי.

לא היה קשה לחזור לגור בבית. הקשר עם ההורים שלי הוא טוב וזה היה ברור לי שאני יחזור הביתה. ("מצליחים" 110)

לעומת זאת, בוגרים מקבוצת "המתקשים" סיפרו כי חוו קושי לשוב ולהתגורר בבית ההורים.

היה קשה שאין פרטיות וזה מאוד הפריע לי. יש לי ארבעה אחים וכולם ישנים בחדר אחד. אז ישנתי בחדר עם כולם על מזרון – היה מקום אבל זה לא היה נוח. ("מתקשים" 1108)

היה קשה לחזור הביתה. היו הרבה ריבים עם אימא ולא היה קל לגור אתה. ("מתקשים" 2818)

ד. חוויית השירות הצבאי/הלאומי כתקופה משמעותית

רוב רובם של הבוגרים משתי הקבוצות שירתו שירות צבאי או לאומי. ההבדל בין הקבוצות ניכר בדרך שבה חוו את תקופת השירות. רוב "המצליחים" חוו את שירותם הצבאי/הלאומי כמשמעותי, תורם ומקדם. חלקם ראו בשירות תהליך התבגרות ועצמאות וכן תהליך עיצוב וגיבוש אישיותם כבוגרים.

הרגשתי שם [בצבא] תחושת הצלחה – התדמית שיצרתי שם, הקשרים שיצרתי... אני יותר מאמין בעצמי בזכות השירות הצבאי וגם יותר מאמין ביכולות שלי. אני מרגיש שאני מסוגל להרבה דברים... השירות היה מאוד משמעותי לי. החלטתי שאני אגיע ליחידה קרבית – והגעתי. הגשתי את מה שרציתי ואחר כך גם להיות קצין. ("מצליחים" 2612)

חלקם סיפרו, כי השירות קידם אותם בכך שנתן להם ידע וניסיון בעבודתם המקצועית.

שרון אברהם, תמר דיניסמן וענת זעירא

עבדתי בתחום של חשמל ובקבע עברתי למחלקת האלקטרוניקה והיום אני מפקד מעבדה. עברתי בצבא קורסים, למדתי להיות אחראי ורציני.
(”מצליחים” 923)

לעומת זאת, הבוגרים מקבוצת ”המתקשים” תפסו את השירות הצבאי כחוויה שאיננה משמעותית ושלא קידמה אותם כלל. רובם לא היו שבעי רצון מהשירות וחלקם חווה את השירות כחובה וכמצב שנכפה עליהם בניגוד לרצונותיהם, למצבם ולצרכיהם באותה העת.

הרגשתי שאני מתבזבז בצבא ובתפקיד שהייתי בו... המצב בבית לא היה טוב וידעתי שיש לי אחריות גדולה יותר בבית מאשר להיות טבח בבסיס... הצבא לא תרם לי כלל.
(”מתקשים” 1313)

השירות היה בינוני. רציתי להיות לוחם ושלחו אותי לשריון – בתור טבח. לא רציתי והיה לי קשה לצאת משם אז עשיתי בעיות וברחתי כדי לעבור. הייתי בכלא וחזרתי ואז אמרו לי שאין מצב שאני אהיה לוחם. היו לי בעיות כלכליות ולא הסכמתי להישאר שם אז עברתי ליד הבית. עשיתי שבוע־שבוע ... אם הייתי מקבל להיות לוחם אז הצבא היה תורם לי, אבל הצבא היה בשבילי תקופה קשה במיוחד...
(”מתקשים” 1108)

ה. התמודדות עם קשיים: היכולת לבקש עזרה
כל הבוגרים משתי הקבוצות תיארו מצבים שבהם נתקלו בקשיים, החל מיציאתם מהפנימייה ועד היום.

הקשיים שהבוגרים התמודדו איתם

הקשיים העיקריים שציינו הבוגרים היו בתחומי השכלה, תעסוקה, מגורים ותקופת השירות הצבאי/הלאומי. נציין, כי קשיים בתחום ההשכלה היו נחלתם של קבוצת ”המצליחים” בלבד, ואילו הקשיים ביתר התחומים היו נחלת כל הבוגרים.

השכלה

בתחום זה הבוגרים תיארו קשיים כלכליים בתקופות הלימודים, קשיים בהשלמת השכלה וצורך ביעוץ ובהכוונה. הבוגרים מספרים:

היו לי קשיים לממן את הלימודים.
(”מצליחים” 2605)

הייתי חייב להשלים את תעודת הבגרות שלי כדי להמשיך ללמוד אז מורים מהפנימייה עזרו לי להשלים את התעודה כשהייתי בצבא. (”מצליחים” 2709)

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: תפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

באותה התקופה לא ידעתי מה כדאי לי לעשות... אז קיבלתי ייעוץ והסבר בנושא של העתודה מהיועצת של הפנימייה והמחנכת וזה ממש עזר לי כי בזכותם באמת הלכתי ללמוד לתואר בעתודה. ("מצליחים" 3611)

תעסוקה

בתחום זה ציינו הבוגרים שלושה קשיים עיקריים – התמודדות עם גילויי גזענות, חוסר ניסיון תעסוקתי וקשיים במציאת מקום עבודה קבוע.

אני אתיופית אז בעבודות שהיו בטלפון – לא הייתה לי בעיה להתקבל אבל בעבודות שהם פנים אל פנים – זה היה מחסום. ("מצליחים" 2605)

העבודה הזאת לא מובטחת בכלל. זה חברה של קבלן. התנאים הסוציאליים לא טובים ואני מרגיש שעושים אותי. אני עובד 10 חודשים ואז מפטרים אותי כדי לא לשלם לי קביעות. ("מתקשים" 3515)

מגורים

הבוגרים התקשו למצוא מקום מגורים ולשלם את שכר הדירה. הם סיפרו:

הייתה תקופה במעונות שהיה בלגן והיה לי אז קשה לחזור הביתה... אז התגוררתי אצל חברים ואצל קרובי משפחה. ("מצליחים" 525)

בעלי ואני גרים היום בבית של ההורים שלו... אני כבר לא רוצה לגור שם. אנחנו שוקלים לעבור לגור לבד, אבל המצב הכלכלי מונע מאתנו לגור לבד. ("מצליחים" 610)

השירות הצבאי/הלאומי

הבוגרים סיפרו כי הם התמודדו עם קושי כלכלי, חשו צורך בהכנה לקראת השירות הצבאי/לאומי וכן צורך בתמיכה רגשית במהלכו. לדוגמה:

הייתה תקופה שבה לא דיברתי עם אימא שלי ואז היה לי מאוד קשה מכל הבחינות אבל גם מבחינה כלכלית.... אז קיבלתי עזרה כספית חד-פעמית מהצבא וגם הצבא עזר לי באוכל בתקופות הקשות. ("מצליחים" 314)

דרכי ההתמודדות עם הקשיים

כל הבוגרים חוו קשיים, אך הם נבדלים ביניהם בדרכי ההתמודדות עם הקשיים. ההבדל העיקרי ניכר בפנייה לקבל עזרה בתחומי החיים השונים. הצעירים מקבוצת המצליחים סיפרו, כי בשעות משבר הם קיבלו עזרה מגורמים שונים. תוצאות המחקר מעידות שהצעירים פונים לעזרה בעיקר לגורמים בלתי פורמליים, כמו משפחתם

וחבריהם, אך הם פונים ונעזרים גם בגורמים פורמליים שונים, כגון: צוות הפנימייה, מלגות, מש"קית ת"ש בצבא, לשכת התעסוקה, וכדומה.

בתחום הלימודים

מנהל הסטודנטים מימן לי את הלימודים לתואר הראשון וגם לתואר השני תמורת התנדבות. זהו גוף חיצוני לאוניברסיטה שעוזר לעולים חדשים. ("מצליחים" 2605)

במהלך הלימודים קיבלתי עזרה מהפנימייה — גם מענק כספי וגם ישנתי שם כשבוע. ("מצליחים" 525)

בתחום התעסוקה

לשכת התעסוקה עזרה לי למצוא עבודה פעמיים. ("מצליחים" 1603)

פניתי לצוות הפנימייה שיכתבו לי המלצה. הרגשתי טבעי לפנות אליהם. אני עדיין בקשר איתם אז הם עשו את זה בשמחה. ("מצליחים" 110)

גם בתקופת השירות הצבאי/הלאומי בוגרים מקבוצת "המצליחים" הרבו להיעזר בצוות הפנימייה, בבוגרי הפנימייה ובסיוע מן הצבא באמצעות מש"קית ת"ש. הבוגרים מספרים:

כל עוד הייתי בחיל הים, בית הספר היה גב עבירי. כל הקצונה הבכירה היו בוגרי בית הספר ולכן זה יותר קל להגיע להיות קצינה ככה. אני הייתי בעדיפות להגיע לדברים טובים כי הם מאוד עזרו לי... אחרי שהעיפו אותי מקורס חובלים, אז לא רצו להוציא אותי לקורס קצינים, ועד שאחד הבוגרים לא התערב — הם לא רצו להוציא אותי. אני התקשרתי אליו כי הכרתי אותו מבית הספר, כי בבית הספר עושים מפגשים עם קצינים מחיל הים ואז כשהייתה לי בעיה — פניתי אליו... וזה היה נהוג. למרות שהוא לא מהצוות של בית הספר אבל הכרתי אותו משם... כל חיל הים מלא בקשרים של הפנימייה. ("מצליחים" 2407)

בחלק מהציטוטים שהובאו בולטת האקטיביות של הצעירים מקבוצת "המצליחים" בפנייתם לעזרה, והם יזמו את הפנייה לעזרה שהטיבה את התמודדותם עם הקשיים שחוו.

לעומת זאת, בקרב קבוצת "המתקשים", ניתן לזהות רצף בנכונותם לקבל עזרה. בקצה האחד נמצאים כרבע מהבוגרים בקבוצה זו שהממצאים שלהם דומים לאלה של קבוצת "המצליחים". בתת-קבוצה זו הבוגרים הנוהגים לפנות ולבקש עזרה בעיקר מבני משפחה וחברים.

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: הפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

כשהשתחררתי מהצבא אז לא היה לי כסף אפילו לבגדים. אז נעזרתי במשפחה והתחלתי לעבוד אחרי כמה חודשים ואז הכול הסתדר. ("מתקשים" 818)

במרכז הרצף נמצאים כמחצית מהבוגרים מקבוצה זו שמשתדלים מאוד להסתדר בכוחות עצמם, אולם במצבי דחק הם יפנו ויבקשו עזרה.

כשהגעתי לירושלים והייתי בקורס אז נתנו לנו דירה וארוחת צהריים בקורס אבל בדירה כל אחת הייתה צריכה להוציא כסף ולקנות אוכל. לא היה לי כסף והתביישתי שאין לי כסף... ממש לא היה לי כסף לאוכל אז נעזרתי ברכות של הקורס. באיזשהו שלב פניתי אליה ואמרתי לה שאין לי גרוש והיא עזרה לי. ("מתקשים" 2018)

בקצה השני של הרצף נמצאים כרבע מהבוגרים בקבוצת "המתקשים" המתארים ראיית עולם וחוויה של צורך להתמודד לבד עם קשיים. הם אינם רואים באנשים אחרים בסביבתם מקור לעזרה, ועל כן אינם נוהגים לבקש עזרה כלל ומתעקשים להתמודד בכוחות עצמם בלבד. אך ניכר מאופן תיאור נימוקיהם לכך כי הדבר נעשה מתוך כעס ואכזבה או בשל תחושה של לבד בעולם.

אני לא בונה על אנשים אחרים. אני לא סומך על אחרים. אני אצטרך לבצע את המלאכה לבד. שמעתי שיש גורמים שעוזרים אבל אני לא תולה באף אחד את העזרה. הכול צריך לבוא ממני. ("מתקשים" 3515)

אני לא מבקש עזרה בכלל אז אני גם לא מקבל... אני לא רואה משהו שאני יכול להיעזר בו כלכלית... פשוט אף אחד לא עוזר. עשיתי הכול לבד. ("מתקשים" 1313)

יש לציין כי כאשר מדובר בבקשת עזרה כספית נכונותם של הבוגרים מקבוצת "המתקשים" לבקש עזרה ממשפחתם או מחבריהם גדולה יותר מאשר ביתר התחומים. כמחצית מהבוגרים מקבוצת "המתקשים" ציינו כי הם יפנו לקרוב משפחה או לחבריהם לבקשת עזרה. אך לעומת זאת, מחציתם ציינו כי לא יפנו בנושא זה לבקש עזרה מאיש. חשוב לציין כי אחת הסיבות האפשריות לכך היא כי בעיניהם אין גורם שאליו ניתן לפנות לעזרה.

אנחנו משלמים שכר דירה מהמשכורת וגם את החובות... אז אני חייב להיעזר בחברה שלי וגם בהורים. ("מתקשים" 1108)

אף אחד לא עוזר לי. אני אפילו עוזרת לאימא שלי — לקחתי הלוואה מהבנק שאני עובדת בו. ("מתקשים" 1903)

לסיכום, רצף מהלך החיים של הבוגרים החל משהותם בפנימייה דרך חוויית היציאה ממנה אל השירות הצבאי וכלה בהתמודדות היום-יומית עם האתגרים העומדים בפני הבוגרים העצמאיים מצטייר כשני מהלכי חיים השונים זה מזה והמבדילים בין הבוגרים בכל אחת מהקבוצות. רצף חיים זה מושפע בחלקו מנסיבות החיים של הבוגרים אולם גם מתפיסות סובייקטיביות של כל בוגר את המציאות על קשייה ואתגריה. המחקר זיהה חמישה מוקדים המבחינים בין צעירים בוגרי השמות חוץ-ביתיות שמצליחים בחייהם הבוגרים ובין אלו שמתקשים בהם. הבחנה זו באה לידי ביטוי כבר בתקופת השהות בפנימייה, עוברת בחוויית היציאה ממנה אל השירות הצבאי וממשיכה בהתמודדות היום-יומית עם האתגרים העומדים בפני הבוגרים העצמאיים.

דיון

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לזהות גורמים הנתפסים כתורמים להצלחה במעבר לחיים העצמאיים ולהשתלבות בחברה כבוגר לעומת גורמים הנתפסים כמעכבים הצלחה זו. הזיהוי נעשה על פי תיאור החוויה של בוגרי השמות חוץ-ביתיות לגבי תקופת השהות בפנימייה והיציאה ממנה, כפי שהיא משתקפת בעיניהם בבגרותם. לשם כך רואינה קבוצה של בוגרי פנימיות חינוכיות, ועל סמך הריאיון איתם הם חולקו לשתי קבוצות: בוגרים שניתן לאפיין כמצליחים בחייהם הבוגרים ובוגרים החווים קשיים. ניתוח התוכן של חוויותיהם מהשהות בפנימייה ולאחריה הניב זיהוי של חמישה מוקדים, שבאמצעותם ניתן להבחין בין הקבוצות. המוקד הראשון הוא תפיסת חוויית השהות בפנימייה כמקדמת את תלמידיה וכמכנה אותם לחיים העצמאיים. אף על פי שרוב רובם של הבוגרים ציינו כי תקופת השהות בפנימייה הייתה חוויה חיובית ובונה עבורם, נמצאו כמה בוגרים שחוו את תקופת הפנימייה כתקופה לא טובה. כל הבוגרים הללו שויכו לקבוצת "המתקשים". בנוסף, רוב הבוגרים מקבוצת "המתקשים" ציינו כי הם חשו שהפנימייה לא הכינה אותם כלל ליציאה לחיים עצמאיים, וכי רמת הלימודים הנמוכה בפנימייה לא קידמה אותם ולא אפשרה להם לממש את הפוטנציאל הלימודי שלהם. ממצאים אלה תואמים את הטענה של סטיין (Stein, 2006) לגבי ההבדלים בין קבוצת בוגרי ההשמות "הממשיכים קדימה" לעומת "השורדים". סטיין טוען כי חוויית השהות בהשמה היא גורם מכריע לגבי יכולת ההסתגלות של הבוגר בחייו העצמאיים. לטענתו, הבוגרים המשתייכים לקבוצת "הממשיכים קדימה" חוו ביטחון, יציבות והתפתחות אישית במהלך שהותם בהשמה, ואילו בוגרים המשתייכים לקבוצת "השורדים" לא חוו את

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: תפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

התחושות הללו. תמיכה נוספת לכך יש במחקרם של קלר ואחרים (Keller et al., 2007), שהעריכו כי צעירים שחוו קשיים מרובים בהשמה יחוו קשיים רבים בחייהם הבוגרים וקושי בהסתגלות לחיים עצמאיים.

המוקד השני הוא רכישת השכלה בכלל, התמודדות עם קשיים בלימודים בפרט, וחויית ההשכלה כנוף להצלחה או לקשיים בחייהם הבוגרים. גם כאן ניכר פער בין שתי קבוצות הבוגרים. בעוד הבוגרים משתי הקבוצות נתקלו בקשיים בלימודים, "המצליחים" חוו את ההתמודדות עם קשיים אלו כחוויה מעצימה, והם מצביעים על כך שסיום הפנימייה עם תעודת בגרות מלאה הוא גורם מסייע משמעותי בהמשך דרכם, כמו במציאת תעסוקה וברכישת השכלה אקדמית. לעומת זאת, רוב "המתקשים" מתארים קושי בהתמודדות עם קשיים אלו, והם סיימו את הפנימייה עם תעודת בגרות חלקית או מקצועית בלבד. כתוצאה מכך, מרביתם מספרים שחוו שינויים רבים ומהירים במקומות התעסוקה. ממצאים אלו משרטטים חוט המקשר בין חויית הלימודים בפנימייה להתקדמותם של הצעירים בחייהם הבוגרים בתחומי השכלה ותעסוקה. הממצאים הללו גם מחזקים את הטענה כי השכלה פורמלית היא מפתח להשתלבות תקינה ונורמטיבית בחברה, והעדרה עלול לעמוד בדרכם של בוגרי ההשמות ולעכב את השתלבותם בחברה בכלל ובמעגל העבודה בפרט (גוטר-שגיא וניסקי, 2008). בנוסף, ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם מחקרים אחרים המזהים צעירים בוגרי השמות חוץ-ביתיות הלומדים לימודים אקדמאיים כבעלי חוסן וכמצליחים בחייהם הבוגרים (Hines et al., 2005; Martin & Jasckson, 2002).

המוקד השלישי הוא חויית הצעירים את התקופה שאחרי היציאה מהפנימייה. לתקופה זו חשיבות רבה, משום שמדובר בתקופה קצרה שבה מתרחשים שינויים בתחומים רבים (Stein, 2005). לכן תקופה זו מועדת לקשיים ולמחסור בתמיכה (Schiff, 2006), לדרות רחוב (Pecora et al., 2003) ולמחסור כלכלי (Zeira, 2009). מהממצאים עולה כי רוב הבוגרים "המצליחים" חוו מעבר קל וחיובי מהפנימייה לחיים העצמאיים. כמו כן, רובם חזרו להתגורר בבית ההורים ללא קושי. לעומת זאת, רוב הבוגרים "המתקשים" חוו את תקופת המעבר כתקופה משברית וכחוויה של שינוי משמעותי בחייהם יחד עם תחושת מחויבות פתאומית. הבוגרים "המתקשים" ציינו שהתקשו לשוב ולהתגורר בבית ההורים. במקרה זה אי אפשר להתעלם מהנסיבות האובייקטיביות וניתן לשער כי חסרון מקום מגורים יציב וקבוע שאפשר שוב אליו עם היציאה מהפנימייה הגביר את התחושות הקשות ואת חויית המשבר של חלק מ"המתקשים". ואכן, מחקרים קודמים בישראל זיהו כי עבור חלק מהצעירים המשולבים בפנימיות מתקשה המשפחה הביולוגית להעניק סביבה נאותה להתפתחות ולהעשרה (מש, 2001; רפפורט, רימור ומנו, 1984), וחלקם מוגדרים כחסרי עורך משפחתי (זלכה ושומן, 2003). על כן מדגישים ממצאי מחקר זה את הצורך להעניק

תשומת לב מיוחדת לאותם צעירים חסרי עורף משפחתי במיוחד בצאתם מהפנימייה. כפי שניכר ממחקר זה חסרון עורף משפחתי יש בו בכדי לצבוע את כלל תקופת המעבר לחיים עצמאיים בצבעים של משבר וקושי (Stein, 2005).

המוקד הרביעי הוא תפיסת השירות הצבאי/הלאומי כתקופה משמעותית, בונה ומקדמת. רוב רובם של המרואיינים שירתו שירות צבאי/לאומי. ואולם רוב הבוגרים "המצליחים" חוו את שירותם הצבאי/הלאומי כמשמעותי, תורם ומקדם. לעומת זאת, כמחצית מקבוצת "המתקשים" חוותה את השירות כחובה וכמצב שנכפה עליהם. ממצאים אלה מחזקים את הקשר בין פעילות התנדבותית משמעותית לבין ה"חוסן" שעליו מצביע סטיין (Stein, 2005). באופן ייחודי לחברה הישראלית, השירות הצבאי/הלאומי הוא מעין "כרטיס כניסה לגיטימי" לחברה בכלל, ובכל הקשור להשתלבות בשוק העבודה בפרט (בנבנישתי ומגנוס, 2008; Seginer, 1988). שירות צבאי משמעותי הוא נדבך חשוב בעיצוב אישיותו של הצעיר ובתהליך התבגרותו. הוא מטפח מיומנויות של עצמאות, אחריות והתמודדות עם מצבי לחץ, מחזק את הביטחון העצמי ונותן תחושה של מימוש עצמי וסיפוק. לחלק מהצעירים מאפשר השירות גם רכישת ידע וניסיון במקצוע שרכשו לפני השירות או במהלכו.

המוקד החמישי הוא התמודדות עם קשיים והיכולת לבקש עזרה. רוב הבוגרים "המצליחים" תופסים אנשים אחרים כגורמי עזרה פוטנציאליים והם נוהגים לבקש עזרה, בעיקר מהמשפחה ומהחברים וגם מצוות הפנימייה, ממש"קית ת"ש בצבא, וכדומה. לעומת זאת, בקרב קבוצת "המתקשים" ניתן לזהות רצף בקצהו האחד נמצאים כרבע מהבוגרים "המתקשים" שדומים בדפוסי ההתמודדות שלהם לקבוצת "המצליחים" והם נוהגים לבקש עזרה בעיקר מבני משפחה וחברים. במרכז הרצף כמחצית מהבוגרים "המתקשים", המשתדלים מאוד להסתדר בכוחות עצמם, אולם במצבי דחק הם יפנו ויבקשו עזרה. בקצהו השני של הרצף כרבע מהבוגרים, שאינם רואים באנשים שבסביבתם מקור לעזרה. לדבריהם הם אינם נוהגים לבקש עזרה כלל ומתעקשים על התמודדות בכוחות עצמם בלבד. בנוגע לבקשת עזרה כספית, הממצאים מעלים תמונה מעט שונה. כמחצית מהבוגרים "המתקשים" יפנו לקרוב משפחה או לחבריהם לעזרה, והאחרים ציינו שבנושא זה לא יבקשו עזרה מאיש.

הממצאים הללו מדגישים את היכולת לבקש עזרה כאחד המאפיינים המרכזיים המקדמים או מעכבים בוגרים בהשתלבותם בחיים העצמאיים. ממצאים אלה מחזקים את הטענה כי היכולת לבקש עזרה מהסביבה היא ממאפייני החוסן המשמעותיים ביותר להצלחת הבוגר בהשתלבותו בחברה. זאת מכיוון שהיכולת לקבל עזרה כוללת בתוכה כוחות של הצעיר עצמו, כמו ביטחון עצמי, דימוי עצמי ואינטליגנציה, וגם של משפחתו וסביבתו, המספקות לו את העזרה והמשאבים שהוא זקוק להם (Stein, 2006). אכן, צעירים בוגרי אומנה שהמשיכו להשכלה גבוהה מאופיינים

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: הפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

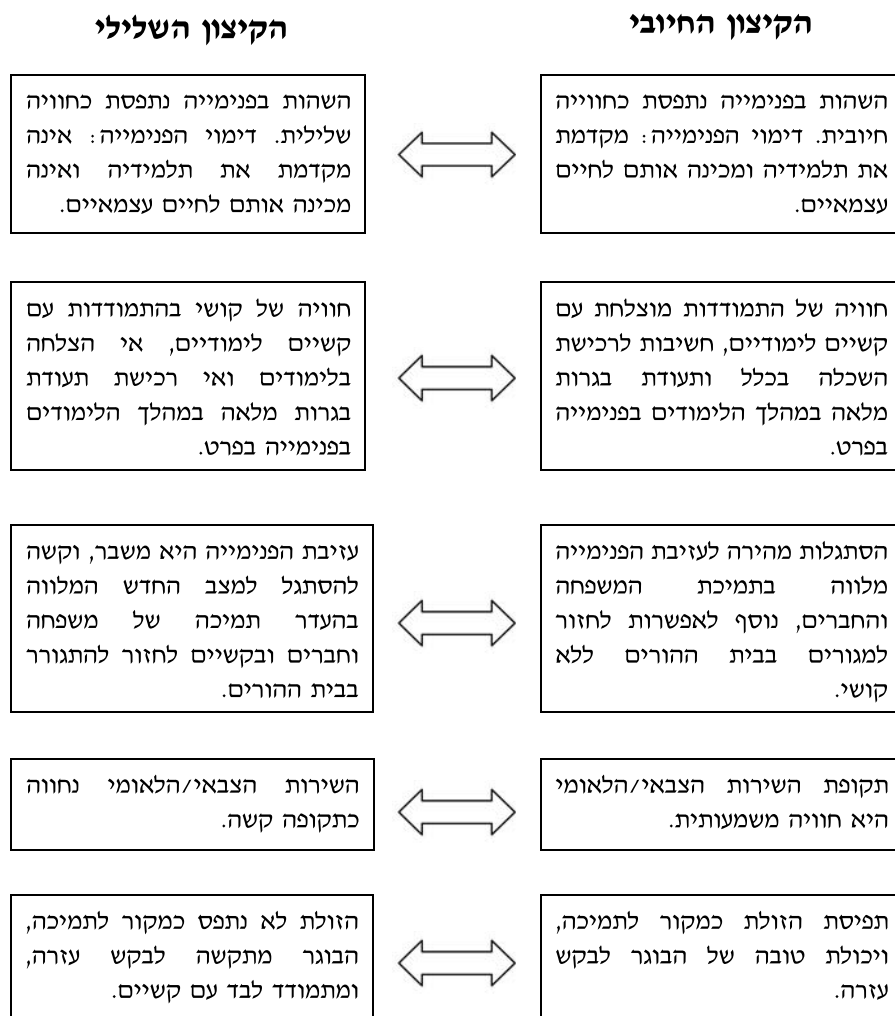
ברשת תמיכה חברתית רחבה (Hines et al., 2005; Martin & Jackson, 2002). במורכבות היכולת לבקש עזרה בקרב בוגרי הפנימיות עוסקים גם חוקרים אחרים, והם טוענים שלעיתים בקשת העזרה נתפסת כחולשה וכוויתור על עצמאותם, ולעיתים הם נמנעים ממנה בשל חוויות כושלות בעברם (Mulkerens & Owen, 2008; Samuels & Pryce, 2008), כפי שאכן מתארים חברי קבוצת "המתקשים" במחקר זה. בשנים האחרונות חוקרים בתחום של צעירים בוגרי השמות מבדילים בין "תלות" לבין "תלות הדדית". המושג "תלות" מתייחס להישענות רבה מדי על אחרים למימוש צרכים, ואילו המושג "תלות הדדית" מתייחס ליכולת לבקש עזרה ולהיעזר בגורמי תמיכה לשם קידום והתפתחות (Mendes & Moslehuddin, 2006). ממצאי המחקר הנוכחי תומכים בחשיבות המושג "תלות הדדית", הבאה לידי ביטוי ביכולת לבקש עזרה ובקיומם של גורמי תמיכה.

לבסוף, ממצאי המחקר מאפשרים להציע מודל מושגי רחב יותר מזה הקיים היום לגבי הגורמים התורמים לעומת הגורמים החוסמים הצלחה בהשתלבות בחיים העצמאיים של בוגרי פנימיות. תרשים 1 מציג את הגורמים השונים שזוהו כתורמים או כמעכבים השתלבות מוצלחת: חוויית השהות בפנימייה, רכישת השכלה, חוויית היציאה מהפנימייה, חוויית השירות הצבאי/לאומי, ויכולת הבוגר לבקש עזרה. כפי שנראה בתרשים 1, כל אחד מהגורמים נמצא על רצף שקצהו האחד מציג התמודדות חיובית וקצהו השני מציג התמודדות שלילית. בוגר הנוטה לקיצון החיובי ייטה לחוות את המעבר מן הפנימייה לחיים עצמאיים בצורה גמישה ומסתגלת יותר. לעומת זאת, בוגר שחוויית המעבר שלו הייתה קרובה יותר לקיצון השלילי ייתקל בקשיים רבים יותר. בנוסף לכך, מי שהחוויה שלו הייתה קשה בתחומים רבים יותר יתקשה בהמשך חייו הבוגרים יותר ממי שחוויית המעבר הייתה קשה לו רק בתחום אחד.

כיווני מחקר עתידיים

ההמלצות לכיווני מחקר עתידיים נגזרות משתי המגבלות העיקריות של מחקר זה. המגבלה הראשונה היא הקושי בגיוס המשתתפים למחקר. מתוך 50 הבוגרים שנדגמו 14 לא אותרו כלל. תופעה זו אינה מפתיעה, שכן מחקרים רבים המתבססים על ראיונות עם בוגרים של מסגרות חוץ-ביתיות נתקלו בקשיים רבים לאתר בוגרים (Fenster, 2009; Williams, McWilliams, Mainieri, Pecora, & LaBelle, 2006). מכיוון שהחלוקה לקבוצת "המצליחים" ו"המתקשים" נערכה לאחר איסוף הנתונים קשה לדעת לאיזו מן הקבוצות משתייכים הצעירים שלא הצלחנו לאתר. סטיין (Stein, 2006) מציין כי רוב הבוגרים שרואינו במחקר נמנים עם קבוצת "הממשיכים קדימה" ועם קבוצת "השורדים". ייתכן כי גם במחקר הנוכחי לא אותרו הבוגרים

תרשים 1: גורמים תורמים או מעכבים השתלבות מוצלחת

המתקשים ביותר בחייהם הבוגרים. לפיכך חשוב מאוד לערוך מחקר שיתמקד בחוויית היציאה מהפנימייה והמעבר לחיים העצמאיים בקרב בוגרים בעלי מאפיינים מובהקים של אי הצלחה בהשתלבות בחיים העצמאיים, שבמחקר הנוכחי קולם נאלם. המגבלה השנייה במדגם הנוכחי נובעת מגודל המדגם ומדרך הדגימה. מערך המחקר התבסס על מתודולוגיה איכותנית אשר, מחד גיסא, מאפשרת הבנה מעמיקה של הסוגיה הנחקרת כפי שהיא משתקפת בעיני הנחקרים; ומאידך גיסא, הבנה זו

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: הפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

מתבססת על מדגם מצומצם שאינו מייצג. ואמנם, ממצאי מחקר זה מתבססים על קבוצה מצומצמת של בוגרים שבחירתם הייתה מכוונת מראש, ולאור זאת, יכולת ההכללה של הממצאים על אוכלוסייה רחבה יותר היא מוגבלת. מחקרים עתידיים, שיתבצעו בכלים כמותיים ויתבססו על מדגמים מייצגים, יוכלו לבדוק את הגורמים שהוזכרו לעיל כגורמים התורמים להצלחה בהסתגלות הבוגרים לחיים עצמאיים. ממצאי המחקרים הללו יוכלו לחזק ולאשרר את ממצאי המחקר הנוכחי בפרט, ולפתח ולשכלל את הידע הקיים בכלל.

למרות מגבלות אלו יש למחקר חשיבות רבה, בעיקר בכל הקשור לזיהוי הגורמים המבדילים בין הקבוצות ובתרומתם האפשרית לקובעי המדיניות ולאנשי המקצוע בתחום. ראשית, חשוב לשים לב לאותם צעירים שחווים את שהותם בהשמה החוץ-ביתית כחווייה קשה עוד במהלך ההשמה, משום שצעירים אלו מועדים לקשיים גם בהמשך. שנית, לפנימייה תפקיד חשוב ומרכזי בהכנה לחיים עצמאיים, ויש לשאוף שהצעירים יקבלו הכנה רחבה ומעמיקה ככל האפשר עוד לפני עזיבת המסגרת. לסיום, יש חשיבות רבה הן לפיתוח יכולתם של הצעירים לבקש עזרה, והן לזמינות העזרה. בישראל כיום אין מערכת עזרה פורמלית המיועדת לבוגרי השמות חוץ-ביתיות. ממצאי המחקר מדגישים את הצורך לפתח אפשרויות עזרה כזו למי שאין להם עורף משפחתי, לבוגרי מסגרות חוץ-ביתיות ולאחרים.

המלצות לפרקטיקה

אחת המטרות של מחקר איכותני היא מתן במה לקולות הנחקרים ולמידה מתוך חוויותיהם וניסיונם האישי. במחקר זה ביקשנו מהמשתתפים לתרום מניסיונם ולהמליץ על דרכי סיוע לבוגרים עתידיים במעבר מהפנימייה לחיים העצמאיים. ואכן, לאור ניסיונם האישי הם מציעים שלל דרכים להכנה טובה יותר של החניכים ליציאה, ומדגישים את המוקדים להכנה זו. להלן מגוון ההמלצות שהעלו הבוגרים בראיונות. ראשית, הבוגרים ציינו את חשיבות ההכנה וההכוונה של הפנימייה את תלמידיה לקראת סיום הפנימייה. חלקם הדגישו כי הכנה זו צריכה להיות תוך כדי התייחסות פרטנית לכל בוגר ובוגר על פי צרכיו ושאיפותיו.

הפנימייה יכולה לעשות סדנה, או שהעובדים הסוציאליים יכולים לדבר עם התלמידים ולתת רעיונות פרטיים ואינדיווידואליים, ולא שיחה רשמית עם כולם... צריך לראות כל חניך – אם הוא יודע מה הוא יעשה עם עצמו ואז לייעץ ולכוון... יש חלק שלא יודעים מה לעשות עם עצמם.

(“מצליחים” 3421)

אחרים ציינו את חשיבות ההכנה של בוגרי הפנימייה לשלב הבא, שלב השירות הצבאי/הלאומי.

שרון אברהם, תמר דיניסמן וענת זעירא

הדבר הכי טוב זה להביא בוגרים מהמקום שהם קצינים או לוחמים שיעבירו הרצאה... שייסבירו להם מה האופציות. לבוגרים של הפנימיות אין קשרים עם חברים ועם בוגרים של יחידות קרביות והם לא יודעים כמה השירות חשוב וכמה זה עוזר, אפילו אם היית ג'ובניק... זה משפיע הרבה בייחוד בשירות ביחידה קרבית וזה מעצב את הדמות שלך... לדעתי, חסרה בפנימייה המודעות לצבא. ("מצליחים" 1403)

לדעת הבוגרים, יציאה מהפנימייה עם תעודת בגרות מלאה היא כלי חשוב להשתלבות של הבוגר בחיים העצמאיים. לכן רבים מהם הדגישו כמה חשוב שהפנימייה תעודד את הצעירים להשלים את לימודיהם התיכוניים ובמידת האפשר לרכוש תעודת בגרות מלאה.

בכיתה י"ב צריך להשתדל להשקיע את כל הכוחות על מנת שהחבר'ה יצאו עם בגרות, כי אחר כך זה מאוד קשה להשלים את הבגרות והזמן הזה מתבזבז וזה חבל... החבר'ה לא מבינים את זה כשהם בפנימייה. ("מתקשים" 2018)

לדעת אחדים מהבוגרים, לצוות החינוכי בפנימייה השפעה רבה על החניכים בהווה ובעתיד. לאור זאת, חשוב להעסיק בוגרי הפנימייה או עולים חדשים כמדריכים שיהיו דוגמה אישית חיובית ומודל לחיקוי עבור החניכים.

בצוות החינוכי אפשר לשלב אנשים מהקהילה האתיופית. יותר קל להתחבר אליהם והם מהווים מודל לחיקוי. והמדריכים הלא-אתיופים צריכים לקבל הדרכה על האוכלוסייה הזאת. ("מצליחים" 2605)

לדעתי, המדריכים צריכים להתחלף וצריך להביא מדריכים כאלו שעברו בעצמם את החיים בפנימייה, וככה הם יבינו. ("מתקשים" 1108)

הפרידה מהפנימייה לא הייתה פשוטה עבור חלק מהמשתתפים. לאור ניסיונם האישי הם ממליצים לפנימייה לתת לחניכים הכנה רגשית לקראת הפרידה מהפנימייה והיציאה לחיים העצמאיים.

לעשות איזושהי הכנה רגשית, כמו כנס משתחררים, שברגע שיש את הכנס אז יודעים שעוד מעט משתחררים ואז עוברים איזושהי הכנה רגשית לא מודעת... צריך להסביר לבוגרים שמחר בבוקר לא צריך לבוא למסדר, שהשגרה הקשוחה הזאת לא תהיה אחר כך... אין בפנימייה הכנה רגשית לסיום, לא מכינים אותך שהולך להיות שונה. ("מצליחים" 2407)

הבוגרים הדגישו שנוסף להכנה של החניך עצמו ליציאה מהפנימייה, יש צורך

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: תפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

להכין גם את בני משפחתו, מכיוון שהמשפחה צריכה להתכונן לסייע לבוגר בקשיים הצפויים לו עם עזיבתו את הפנימייה.

צריך לדבר עם המשפחה, שכפר הנוער ידבר איתם ולהכין אותם למשבר ואין הם יכולים לתמוך מבחינה לימודית ומבחינת העבודה ומה ליעץ לילדים.
(“מצליחים” 1603)

המרווינים ציינו כי המשך הקשר של צוות הפנימייה עם בוגריה חשוב ומשמעותי לבוגרים.

אחרי שכל תלמיד מסיים – צריך להמשיך להיות בקשר אתו. כשהייתי בצבא, הצוות של הפנימייה התקשר אליי לשאול אותי מה קורה – זה היה מצוין! היום לא עושים את זה וזה מאוד חבל.
(“מתקשים” 1010)

לסיכום, הבוגרים שהשתתפו במחקר ראו חשיבות רבה בהכנה אינדיווידואלית וקבוצתית של החניכים ובני משפחתם הן לקראת השירות הצבאי/הלאומי והן לקראת היציאה מהפנימייה לחיים העצמאיים. כמו כן, הם מצביעים על חשיבות המשך הליווי והתמיכה של הפנימייה בבוגריה, כחלק מחובות הפנימייה כלפי חניכיה.

השלכות על המדיניות

ועדת רוטלוי המליצה כבר בשנת 2003 לעגן בחוק את זכותם של ילדים בהשמה להכנה לקראת חיי בגרות בקהילה וכן את זכותם של בוגרי ההשמות החוץ-ביתיות לסיוע במגוון תחומי החיים עם עזיבתם את המסגרת (בנבנישתי ומגנוס, 2008). המלצה זו טרם הונחה על שולחן הכנסת, כיוון שתהליכי החקיקה לא הושלמו. ממצאי המחקר מעידים על חשיבותם של תמיכה וסיוע לבוגרי הפנימיות החינוכיות בתחומי השכלה, דיור ותעסוקה. סיוע בתחומים אלה מהווה עבורם קרש קפיצה להצלחה בהשתלבותם כבוגרים מועילים בחברה. הקושי לבקש עזרה זוהה כאחד מהחסמים המרכזיים בהסתגלות הבוגרים לחיים העצמאיים. ממצאים אלה מחזקים את הצורך בקידום המלצת ועדת רוטלוי ומדגישים את חשיבות יצירת מדיניות חברתית ברורה שתיתן מענה לצרכים של בוגרי השמות חוץ-ביתיות.

לבסוף, במחקר נמצא כי הבוגרים נוטים לפנות תחילה לגורמים בלתי פורמליים, כמו משפחה וחברים, לאחר מכן לגורמים פורמליים מוכרים ונגישים דוגמת צוות הפנימייה, ורק בסוף לרשויות הפורמליות. ממצאים אלה צריכים לכוון את קובעי המדיניות ואת מעצבי השירותים החברתיים לראות בצעירים בוגרי השמות קבוצה ייחודית ומובדלת באוכלוסייה הכללית שיש לה גם צרכים ייחודיים. אפשר לעודד ולעודד גישה זו בקרב מסגרות ההשמה החוץ-ביתית על ידי הרחבת המנדט שלהן

לטיפול גם מגיל 18 ומעלה. לאחר מכן, יש להציע תוכניות התערבות שיתחשבו במאפיינים הייחודיים של בוגרי השמות בכלל ובדפוסי הפנייה שלהם לקבלת עזרה בפרט. כמו כן, יש לשים דגש מיוחד על איתור בוגרים המתקשים במעבר לחיים העצמאיים והנגשת השירותים עבורם. התוכניות יכולות להיבנות בשיתוף פעולה עם הפנימיות ועם הבוגרים כמי שעשויים לסייע באיתור בוגרים הנמצאים בסיכון וכגורמים שיפעילו את תוכניות ההתערבות.

מקורות

- בנבנישתי, ר. וזעירא, ע. (2008). הערכת מידת השליטה של מתבגרים בהשמה חוץ-ביתית במיומנויות חיים וצורכיהם לקראת עזיבתם את המסגרת. מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 28, 17-44.
- בנבנישתי, ר. ומגנוס, א. (2008). הערכת התוכנית "גשר לבוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי". מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 28, 45-83.
- גוטר-שגיא, נ. וניסקי, מ. (2008). תכנית "למרחב" – מענה לצעירים יוצאי השמה חוץ-ביתית. מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 28, 85-94.
- הוועדה לתכנון ולתקצוב (2008). התפתחויות עיקריות במערכת ההשכלה הגבוהה – לקט נתונים. ירושלים: המועצה להשכלה גבוהה.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2008). שנתון סטטיסטי לישראל 2008, מס' 59 (טבלה 3.6, עמ' 163). ירושלים: http://www.cbs.gov.il/shnaton59/st03_06.pdf
- זלכה, א. ושומן, ש. (2003). מתבגרים חסרי עורף משפחתי: דו"ח מחקר. ירושלים: ג'וינט ישראל-מכון ברוקדייל.
- זעירא, ע. ובנבנישתי, ר. (2008). בוגרים של פנימיות חינוכיות בישראל: תמונת מצב. מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, 28, 95-134.
- מייזלס, ע. (2002). צעירים ישראלים במעבר לבגרות: השפעת השירות הצבאי. עניינים בחינוך, 15(1), 159-190.
- מש, ג. (2001). מאפיינים של חניכים הלומדים בפנימיות המינהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער בתשס"א. דוח מחקר. תל-אביב: המינהל לחינוך התיישבותי.
- סטריאר, ר. (2007). עוני כמציאות רבת-פנים: תפיסות העוני של תושבים ועובדים סוציאליים על רקע מגדר, תרבות ותפקיד בירושלים. חברה ורווחה, 1(1), 103-126.
- רוארסטריר, ד. וסטריאר, ר. (2006). אבות מהגרים בישראל: מתיאוריית הגירעון לתיאוריית האבהות המכוננת. חברה ורווחה, 4(4), 405-431.
- רפפורט ח., רימור, מ. ומנו, ח. (1984). עליית הנוער – הפעולה החינוכית בקרב טעוני טיפוח. ירושלים: מכון סאלד.
- שיף מ. וקושר ח. (2005). מחקר מעקב אחר בוגרי פנימיית "בית אפל" בגילאי 18 ומעלה. דוח מחקר. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- שקדי, א. (2003). מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום. תל-אביב: רמות.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469-480.
- Arnett, J. J. (2003). Conceptions of the transition to adulthood among emerging adults in

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: הפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

- American ethnic groups. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 100, 63–75.
- Arnett, J. J. (2007). Socialization in emerging adulthood: From the family to the wider world, from socialization to self-socialization. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Eds.), *Handbook of socialization: Theory and research* (pp. 208–230). New York: The Guilford Press.
- Barth, R. (1990). On their own: The experience of youth after foster care. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 7, 419–440.
- Bradley, H., & Devadason, R. (2008). Fractured transitions: Young adults' pathways into contemporary labor markets. *Sociology*, 42, 119–136.
- Cashmore, J., & Paxman, M. (1996). *Longitudinal study of wards leaving care*. Sydney, Australia: Social Policy Research Center, University of New South Wales.
- Cashmore, J., & Paxman, M. (2007). *Wards leaving care: Four to five years on*. Sydney, Australia: Social Policy Research Center, University of New South Wales.
- Cook, R. J. (1994). Are we helping foster care youth prepare for their future? *Children and Youth Services Review*, 16, 213–229.
- Courtney, M. E., & Dworsky, A. (2006). Early outcomes for young adults transitioning from out-of-home care in the USA. *Child and Family Social Work*, 11, 209–219.
- Courtney, M. E., Hook, J., & Lee, J. (2010). *Distinct subgroups of former foster youth during young adulthood: Implications for policy and practice*. Chicago, IL: Chapin Hall Center for Children, University of Chicago.
- Courtney, M. E., Piliavin, I., Groan-Kaylor, A., & Nesmith, A. (2001). Foster youth transition to adulthood: A longitudinal view of youth leaving care. *Child Welfare*, 80, 685–717.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W., Plano-Clark, V. L., Gutmann, M. L., & Hanson, W. E. (2003). Advanced mixed methods research designs. In A. Tashakkori, & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research* (pp. 209–240). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Daining, C., & DePanfilis, D. (2007). Resilience of youth in transition from out-of-home care to adulthood. *Children and Youth Services Review*, 29, 1158–1178.
- Dey, I., & Morris, S. (1999). Parental support for young adults in Europe. *Children and Youth Services Review*, 21, 915–935.
- Fenster, J. (2009). Challenges to tracking subjects for follow-up research: A case study. *Child Welfare*, 88(4), 57–75.
- Hines, A. M., Merdinger, J., & Wyatt, P. (2005). Former foster youth attending college: Resilience and the transition to young adulthood. *American Journal of Orthopsychiatry*, 75, 381–394.
- Keller, T. E., Cusick, G. R., & Courtney, M. E. (2007). Approaching the transition to adulthood: Distinctive profiles of adolescents aging out of the child welfare system. *Social Service Review*, 81, 453–484.
- Martin, P. Y., & Jackson, S. (2002). Educational success for children in public care: Advice from a group of high achievers. *Child and Family Social Work*, 7, 121–130.

- Mendes, P., & Moslehuddin, B. (2006). From dependence to interdependence: Towards better outcomes for young people leaving state care. *Child Abuse Review*, 15, 110–126.
- Mulkerns, H., & Owen, C. (2008). Identity development in emancipated young adults following foster care. *Smith College Studies in Social Work*, 78, 427–449.
- Munson, M. R., & McMillen, J. C. (2006). Nonkin natural mentors in the lives of older youth in foster care. *The Journal of Behavioral Health Services and Research*, 35, 454–468.
- Padgett, D. K. (2008). *Qualitative methods in social work research*. Los Angeles, CA: Sage.
- Pecora, P. J., Kessler, R. C., Kirk, J. W., O'Brien, K., Downs, A. C., English, D., White, J., Hiripi, E., White, C. R., Wiggins, T., & Holmes, K. E. (2005). *Improving foster care: Findings from the Northwest foster care alumni study*. Seattle, WA: Casey Family Programs.
- Pecora, P. J., Williams, J., Kessler, R. C., Downs, A. C., O'Brien, K., Hiripi, E., & Morello, S. (2003). *Assessing the effects of foster care: Early results from the Casey national alumni study*. Seattle, WA: Casey Family Programs. Retrieved from:
http://www.casey.org/NR/rdonlyres/CEFBB1B6-7ED1-440D-925AE5BAF602294D_alumni_studies_report.pdf
http://www.casey.org/Resources/Publications/pdf/CaseyNationalAlumniStudy_FullReport.pdf
- Reilly, T. (2003). Transition from care: Status and outcomes of youth who age out of care. *Child Welfare*, 82, 727–746.
- Samuels, G. M., & Pryce, J. M. (2008). “What doesn’t kill you makes you stronger”: Survivalist self-reliance as resilience and risk among young adults aging out of foster care. *Children and Youth Services Review*, 30, 1198–1210.
- Scannapieco, M., Connell-Carrick, K., & Painter, K. (2007). In their own words: Challenges facing youth aging out of foster care. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 24, 423–435.
- Schiff, M. (2006). Leaving care: Retrospective reports by alumni of Israeli group-homes. *Social Work*, 51, 355–364.
- Schiff, M., & Benbenishty, R. (2006). Functioning of Israeli group-homes alumni: Exploring gender differences and in care correlates. *Children and Youth Services Review*, 28, 133–157.
- Seginer, R. (1988). Adolescents facing the future: Cultural and sociopolitical perspectives. *Youth and Society*, 19, 314–333.
- Stein, M. (2005). *Resilience and young people leaving care: Overcoming the odds*. York, England: Joseph Rowntree Foundation.
- Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work*, 11, 273–279.
- Stein, M., & Munro, E. (2008). *Young people's transitions from care to adulthood: International research and practice*. London: Jessica Kingsley.
- Weiner, A., & Kupermintz, H. (2001). Facing adulthood alone: The long-term impact of family break-up and infant institutions, a longitudinal study. *British Journal of Social Work*, 31, 213–234.

בוגרי פנימיות חינוכיות בישראל: הפיסתם את הגורמים התורמים להצלחה והמעכבים הצלחה במעבר לחיים עצמאיים

- Weiss, R. S. (1994). *Learning from strangers: The art and method of qualitative interview studies*. New York: The Free Press.
- Williams, J., McWilliams, A., Mainieri, T., Pecora, P., & LaBelle, K. (2006). Enhancing the validity of foster care follow-up studies through multiple alumni location strategies. *Child Welfare*, 85, 499–521.
- Zeira, A. (2009). Alumni of educational residential setting in Israel: A cultural perspective. *Children and Youth Service Review*, 31(10), 1074–1079.

